

ย้ายรอยอดีตคลองบางหลวง

วราห์ โรจนวิภาต

จากแรงบันดาลใจที่ได้อ่านหนังสือชุด ๑๐๐ ปี ขุนวิจิตรมาตรา เรื่อง *เด็กคลองบางหลวง* ที่สะท้อนเรื่องราวในอดีตของสองฝั่งคลอง ผู้ที่จะเพลิดเพลินกับเรื่องราวมากที่สุดคงเป็นผู้ที่เคยอยู่ริมคลองบางหลวง เพราะสามารถมองอดีตและสถานที่บางแห่งได้ชัดเจน แม้ในบางแห่งจะเลื่อนรางไปบ้างก็ตาม

เรื่องราวในหนังสือพอสรุปได้ว่า ขุนวิจิตรมาตราเกิด พ.ศ. ๒๔๔๐ ที่บ้านคลองบางหลวง จังหวัดธนบุรี ย้ายมาอยู่ฝั่งกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นการย้ายอย่างถาวร เรื่องราวที่เขียน ๆ จากความทรงจำเป็นระยะเวลาในช่วง ๖-๗ ปี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๖ ในหนังสือหน้า ๒๒ ท่านบอกว่าไม่ได้นั่งเรือผ่านคลองบางหลวงมา ๖๐ กว่าปีแล้ว และมาเขียนเรื่องเด็กคลองบางหลวงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ฉะนั้นท่านก็คงลืมเลื่อนไปบ้างในบางแห่ง หรือคงเป็นว่าสถานที่เหล่านั้นเกิดขึ้นภายหลัง ท่านจึงข้ามไปและไม่ได้กล่าวถึง ความจริงก็ไม่เสียหายอะไร เป็นการตีเสียดอีก หากท่านไม่เขียนเอาไว้คนรุ่นหลังจะไม่มีโอกาสได้รู้เรื่องต่าง ๆ ที่ผ่านมา

ผู้เขียนเกิด พ.ศ. ๒๔๗๘ ที่บ้านริมคลองบางหลวง และยังอยู่ที่บ้านนี้ไม่เคยโยกย้ายไปไหน อยู่ปากคลองบางไส้ไก่ซึ่งเป็นสถานที่ที่ขุนวิจิตรมาตรากล่าวถึงว่าเป็นสถานที่ราชการ คือ ที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่ ซึ่งต่อมาทางการได้จัดเขตปกครองใหม่โดยใช้คลองบางหลวงเป็นแนวเขต จึงย้ายอำเภอบางกอกใหญ่ไปสถานที่ใหม่ริมคลองวัดหงส์รัตนาราม ที่ทำการเดิมกลายเป็นกิ่งอำเภอบุปผาราาม ขึ้นกับตำบลขนุนกวน อำเภอบางยี่เรือ จังหวัดธนบุรี

เรื่องราวที่จะเขียนเป็นเรื่องระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๗๘-๒๔๙๑ เป็นการเล่าเสริมให้สมบูรณ์ขึ้น และขอเรียนด้วยความเคารพว่าไม่มีเจตนาจะต่อต้านทั้งวงดิ่งหรือจับผิดแต่ประการใดเลย อีกอย่างหนึ่งเมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้นและสามารถใช้การคมนาคมทางบกได้ดีขึ้น ความสำคัญของคุณคลองลดลง เห็นได้ชัดจากการถมคูคลองทำถนน แม่น้ำลำคลองขาดการดูแลเอาใจใส่ ทำให้เกิดปัญหาเรื่องน้ำเน่าเสีย คลองบางหลวงก็เช่นเดียวกัน ในอดีตเป็นคลองที่มีน้ำใสสะอาด เป็นน้ำกินน้ำใช้ได้ทุกครัวเรือน ปัจจุบันเป็นที่รองรับน้ำเสียจากคลองซอยที่มาจากชุมชนต่าง ๆ น้ำที่เคยใสสะอาดกลายเป็นน้ำเน่าเหม็นใช้การอะไรไม่ได้

ผู้เขียนไม่ได้ลงเรือเข้าออกคลองบางหลวงมา ๔๐ กว่าปีแล้ว แต่ยังพอจำสภาพบ้านเรือนและสถานที่ต่าง ๆ ได้ เว้นไว้แต่บางแห่งที่ห่างไกลออกไป คือ ช่วงปากคลองด่านถึงย่านตลาดพลูอาจเลื่อนรางไปบ้าง ช่วงที่ว่านี้ท่านขุนวิจิตรมาตราสามารถเล่าได้ถูกต้องกว่า เพราะใกล้กับบ้านที่อยู่ของท่าน ในส่วนของ

ผู้เขียนคงเล่าเรื่องราวได้ในช่วงตั้งแต่บ้านขุนวิจิตรมาตราจนถึงปากคลองบางหลวงที่เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น

คลองบางหลวงฝั่งซ้าย

คลองบางหลวงหรือที่มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า คลองบางกอกใหญ่ จากแผนที่คลองในหนังสือชุด 100 ปี เรื่อง *เด็กคลองบางหลวง* ในหน้า ๑๐-๑๑ ขอเล่าเสริมตั้งแต่บ้านขุนวิจิตรมาตราที่อยู่ฝั่งซ้ายของคลองบางหลวง ผู้เขียนเคยเห็นบ้านของท่าน ถามผู้ใหญ่ท่านก็บอกว่าที่บ้านขุนอะไรไม่รู้ มารู้ก็ต่อเมื่อได้อ่านหนังสือของท่านนี้แหละ เลียบ้านของท่านมาเล็กน้อยก็ถึงปากคลองบางลำเจียก ท่านเล่าว่ามีโรงเลื่อยจักรอยู่ ๑ โรง โรงจักรที่ว่าเป็นโรงเลื่อยไม้แปรรูป ปากคลองบางลำเจียกอีกฝั่งเป็นบ้านของสกุลกฤษณามระ ท่านเจ้าของบ้านคือ พระยาพิทักษ์ทวยหาญ (ทองคำ กฤษณามระ) เป็นเจ้าเมืองปทุมธานี คุณหญิงภรรยาคือ คุณหญิงประไพ บ้านพระยาพิทักษ์ทวยหาญมีหลายหลังปลูกซ้อน ๆ กันไป มีทั้งบ้านทรงไทย ทรงปั้นหย่า หันหน้าลงสู่คลองบางหลวง มีอยู่หลังหนึ่งเป็นเรือน ๒ ชั้นริมคลองบางหลวง ชั้นบนเปิดโล่ง ๆ ทั้งสี่ด้าน ทำนองศาลฟ้า มีหลังคา ไข่เป็นที่พักผ่อนนั่งกินลมชมวิวของผู้คนในบ้าน ทาสีขาว เรียกว่า “เรือนขาว” เมื่อพระยาพิทักษ์ทวยหาญถึงอนิจกรรมแล้ว บ้านทั้งหมดอยู่ในความปกครองของพระพิจารณ์เลขกิจ (ใหญ่ กฤษณามระ) ภรรยาชื่อ เตียน คุณพระพิจารณ์เลขกิจเป็นน้องชาย พระยาพิทักษ์ทวยหาญและภรรยาไม่มีบุตร เมื่อพระพิจารณ์เลขกิจถึงแก่อนิจกรรมแล้ว ทายาทลูกหลานที่มีส่วนจึงแบ่งปันกันไป และได้เปลี่ยนมือเป็นของผู้อื่นไปจนหมด ไม่เหลือร่องรอยในอดีตรให้เห็นอีก เลียบ้านสกุลกฤษณามระมาแล้วเป็นสะพานเนาจันเนียร ขอหยุดตรงนี้ไว้ก่อน

ตรงข้ามบ้านขุนวิจิตรมาตราอีกฝั่งหนึ่ง ท่านเขียนไว้ว่าเป็นบ้านสกุลทังสุบุตร แต่ไม่ได้บอกว่าเป็นบ้านของใคร บอกแต่เพียงว่ามีต้นไม้ใหญ่อยู่ริมตลิ่ง และนี่ก็ไม่ออกว่าเป็นต้นอะไร บ้านที่ว่าเป็นบ้านสมัยใหม่ ๒ ชั้น ทาสีเขียวอ่อน หลังคามุงกระเบื้อง หลังบ้านเป็นบริเวณวัดเวฬุราชินหรือวัดใหม่ท้องคุ้ง เจ้าของบ้านชื่อ นายจุ่น ทังสุบุตร ต้นไม้ใหญ่ที่ขึ้นริมตลิ่งคือ ต้นहुกวาง ที่ตรงนี้เป็นเว็งน้ำเล็ก ๆ ลึกเข้าไปจากคลองบางหลวง ต้นहुกวางแผ่กิ่งสาขาคลุมเว็งน้ำตรงนี้ที่มีสภาพเหมือนอ่าวเล็ก ๆ น้ำนิ่งจนดูน้ำกลวในสายตาของเด็กอย่างผู้เขียนในเวลานั้น สมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเรื่องอำนาจและห้ามคนกินหมาก นายจุ่นได้ผลิตหมากสำเร็จออกจำหน่าย จะทำจากอะไรไม่ทราบ ลักษณะเป็นสมุนไพรอัดเม็ดแบน ๆ มีกลิ่นหอมสีแดงอมส้ม เนื้อยาไม่ละเอียดอย่างยาหอม บรรจุซองเล็ก ๆ เรียกว่า “หมากสำเร็จ” กินแล้วทำให้ปากมีสีแดง แต่คนไม่นิยม เพราะไม่เหมือนหมากจริง ทำอยู่พักหนึ่งแล้วล้มเลิกไป เมื่อเร็ว ๆ นี้ได้สอบถามจากลูกหลานบ้านนี้ ได้ความว่าบ้านและต้นहुกวางยังคงเหลืออยู่

เว็งน้ำหรืออ่าวเล็ก ๆ หน้าบ้านสกุลทังสุบุตรนี้ นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าเป็นที่มาของชื่อบางยี่เรือ คือ เป็นที่ชุมนุมยี่เรือที่จะผ่านเข้ามาในคลองนี้ ด้วยชัยภูมิเป็นคั้งน้ำ จึงได้ชื่อว่า “บางยี่เรือ” ต่อมาคำ

กร่อนและเพี้ยนไปเป็น “บางยี่เรือ” อีกทฤษฎีหนึ่งกล่าวว่า พระญาติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีล่องเรือมาจากเมืองจีน เข้ามาค้าขายที่เมืองไทยได้นำเรือ ๒ ลำมาจอดตรงที่แห่งนี้ ยี่ เป็นภาษาจีน แปลว่า สอง เรือ ๒ ลำจึงได้ชื่อว่าบางยี่เรือ ใครจะเชื่อทฤษฎีไหนก็เลือกเอา ตามความเห็นส่วนตัว ผู้เขียนเชื่อในทฤษฎีแรกมากกว่า เพราะชื่อบางยี่เรือมีมาก่อนแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มีวัดโบราณอยู่ริมคลองนี้ คือ วัดบางยี่เรือ ชาวบ้านเรียกว่า วัดใต้ เป็นวัดที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จพระราชดำเนินมาเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ปลายรัชกาลยังเป็นที่พักพระศพและเป็นที่พักพระเพลิงพระศพของพระองค์ท่าน วัดบางยี่เรือหรือวัดใต้มีชื่อเรียกเป็นทางการขณะนี้ว่า วัดอินทาราม

ส่วนในทฤษฎีหลัง อันเป็นที่มาของเรือ ๒ ลำนั้น เรือที่ล่องมาจากเมืองจีนต้องเป็นเรือสำเภานขนาดใหญ่กินน้ำลึก คงเข้าคลองบางหลวงไม่ได้ เพราะสภาพคลองและบ้านเรือนไม่อำนวย สะดวกเฉพาะเรือแจวพายเท่านั้น ถ้าเป็นพระญาติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็น่าจะจอดเรือทั้งสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้ ๆ พระราชวัง จะซื้อขายติดต่อกี่สะดวกด้วยเป็นแม่น้ำใหญ่ จะเอาเรือเข้าไปจอดในคลองบางหลวงทำไม สภาพของคลองบางหลวงสมัยนั้นคงเป็นบ้านเรือนที่ปลูกกระเถาะกระเถาะอยู่ริมน้ำทั่วไป ซึ่งมีสภาพเป็นสวนบ้างเป็นป่าละเมาะบ้าง ไม่เหมาะที่จะจอดเรือลอยลำค้าขายที่ตรงนั้น ผู้เขียนเคยเห็นเรือสำเภานขนาดใหญ่ที่ล่องมาจากเมืองจีน มักมาจอดเรืออยู่แถวปากคลองโอง่างและปากคลองสมเด็จพระเจ้า ๒-๓ ลำ เป็นประจำ คลองทั้งสองแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาแถว ๆ ใต้สะพานพุทธมาเล็กน้อย ได้กล่าวมาแล้วว่าบ้านทั้งสุขบุตรอยู่ข้างวัดเวฬุราชินหรือวัดใหม่ท้องคุ้ง วัดนี้เป็นวัดโบราณมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์หลายครั้ง ระยะเวลาหลังวัดให้เช่าพื้นที่ริมคลองเป็นทำขึ้นทราย ด้านหลังวัดติดถนนเทอดไท ปัจจุบันวัดใต้เปลี่ยนสภาพไปจากเดิมที่เคยถือเอาด้านริมคลองบางหลวงเป็นหน้าวัด ด้านถนนเทอดไทเป็นหลังวัด กลับตาลปัตรเอาถนนเทอดไทเป็นหน้าวัด ริมคลองบางหลวงเป็นหลังวัดไป นอกจากนี้ยังมีสำนักงานเขตธนบุรีอยู่ภายในบริเวณวัดด้วย เลี้ยววัดเวฬุราชินไปเล็กน้อยเป็นสถานีตำรวจนครบาลบางยี่เรือ และหน่วยดับเพลิงอยู่เชิงสะพานเนาจําเนียร สะพานเดียวกับที่ได้เล่าไว้ตอนที่กล่าวถึงบ้านสกุลกฤษณามระ

สะพานเนาจําเนียรเป็นสะพานสร้างใหม่สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยความร่วมมือระหว่างไทยกับญี่ปุ่น สร้างข้ามคลองบางหลวงระหว่างปลายถนนอินทรพิทักษ์ที่แยกมาจากวงเวียนใหญ่ เชื่อมกับจุดเริ่มต้นของถนนเพชรเกษม สะพานนี้ได้ขยายและสร้างใหม่ในเวลาต่อมาอีกสองครั้ง ขุนวิจิตรมาตราไม่ได้กล่าวถึงสะพานนี้เพราะสมัยของท่านยังไม่มี มีอยู่ตอนหนึ่งในหนังสือ หน้าที่ ๒๒ ท่านเขียนไว้ว่า “ไม่ได้นั่งเรือผ่านคลองบางหลวงมา ๖๐ ปีมาแล้ว จะผ่านก็เพียงแต่นั่งรถข้ามสะพานเจริญพาศน์หรือสะพานอะไร (จำไม่ได้) แถวตลาดพลูไปบางแคชั่วคราวเท่านั้น” สะพานที่ท่านกล่าวถึงนี้น่าจะเป็นสะพานเนาจําเนียรหรือไม่ก็เป็นสะพานสร้างใหม่ข้ามคลองบางหลวงตรงตลาดพลู โดยทางการได้ตัดถนนใหม่แยกจากถนนตากสินตรงบุคคโลมายังตลาดพลู แล้วข้ามสะพานที่สร้างใหม่ตรงตลาดพลูไปบรรจบกับ

หัวถนนจรูญสนิทวงศ์ตรงสามแยกท่าพระ ซึ่งได้กลายเป็นสี่แยก แต่ชาวบ้านยังคงเรียกสามแยกท่าพระด้วยความเคยชิน ฉะนั้นหากขุนวิจิตรมาตราจะไปบางแคก็ต้องข้ามสะพานเนาจำเนียร หรือสะพานสร้างใหม่ตรงตลาดพลูสองแห่งนี้เท่านั้น เพราะสะดวกกว่าสะพานเจริญพาศน์

ขอย้อนเล่าเรื่องคลองบางหลวงต่อไป โดยเริ่มจากฝั่งซ้าย (ฝั่งเดียวกับบ้านสกุลกฤษณามระ) ฝั่งสะพานเนาจำเนียรฝั่งนี้มีบ้านเรือนประชาชนริมฝั่งคลอง และไม่หนาแน่นเช่นทุกวันนี้จนถึงบ้าน หลวงฤทธิณรงค์รอน (แจ็ก แสงมณี) หรือกัปตันแจ็ก บ้านหลวงฤทธิณรงค์รอนเป็นตึกขนาดกลาง อาณาบริเวณกว้างขวาง มีต้นไม้ใหญ่ยืนต้นมากมาย สนามในบ้านคลาคล่ำไปด้วยโถงอ่างกระถางลายครามเต็มไปหมด รั้วด้านริมคลองเป็นรั้วไม้โปร่ง ๆ สามารถมองเห็นตัวตึกและบริเวณบ้านทั้งหมดโดยง่าย ริมคลองมีศาลาทำน้ำ มีเรือนกล้วยไม้ขนาดใหญ่ และมีโป๊ะลอยอยู่ในน้ำ ภรรยาเจ้าของบ้านใช้เป็นที่ใส่บาตรตอนเช้าเป็นประจำ ชาวบ้านมีคำถามกันเล่น ๆ ว่า ในคลองบางหลวงนี้ใครรวยที่สุด ทุกคนจะเห็นพ้องต้องกันหมดว่า หลวงฤทธิฯ รวยที่สุด เห็นได้จากบ้านเรือนที่ใหญ่โตกว้างขวาง เครื่องลายครามเป็นสิ่งของที่บอกฐานะได้ อย่างหนึ่ง เพราะเป็นของมีราคาแพง หลวงฤทธิณรงค์รอนไม่มีบุตร คงมีแต่ลูกบุญธรรมคนหนึ่งเป็นหญิง ชื่อดวงแขหรือแข สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ผู้คนหนีภัยสงครามลี้ภัยไปอยู่ในชนบทที่ห่างไกลจากเมืองหลวง ทายาทคุณหลวงฤทธิฯ ต้องขายเครื่องลายครามน้อยใหญ่ในบ้านให้พ่อค้าของเก่าย่านเวียงนาคร เขมม ๒ ลำเรือต่อขนาดใหญ่ เพื่อหนีภัยสงคราม ทั้งยังได้ทราบในภายหลังว่าบ้านพร้อมที่ดิน หลวงฤทธิณรงค์รอนยกให้แก่กระทรวงศึกษาธิการเพื่อทำสถานศึกษา และได้เป็นโรงเรียนฤทธิณรงค์รอนตามเจตจำนงของท่านเจ้าของคนเดียวนี้

ติดกับบ้านหลวงฤทธิณรงค์รอนเป็นโรงสีขนาดเล็ก (ไต้เส็ง) หลังโรงสีมีบ้านเรือน ๒-๓ หลัง ต่อจากโรงสีเป็นที่ว่างริมคลองปล่อยตามธรรมชาติ ไม่ได้ลงเขื่อนอย่างที่เห็นทุกวันนี้ มีพีชน้ำขึ้นอยู่ริมคลองเต็มไปหมด ได้แก่ ต้นพงใช้ห่อข้าวต้มลูกโยน ต้นอ้อตัดเป็นปล้อง ๆ ตากแห้ง นำไปอัดดินปืนเพื่อทำดอกไม้ไฟ ส่วนหญ้าปล้องใช้ตะเกียบแทงเอาไส้ออกตากให้แห้ง นำไปประดิษฐ์เป็นของเล่นของเด็กได้ เลยที่ว่างตรงนี้เป็นบ้าน พระยาสวัสดิ์วรวิถิ (ม.ร.ว. สายหยุด สนิทวงศ์) อยู่ปากคลองบางวัวทอง ก่อนที่ท่านจะเป็นพระยาสวัสดิ์วรวิถิ ท่านมีบรรดาศักดิ์เป็นหม่อมราชนิภูล คือ หม่อมอนุรุทธเทวา

บ้านพระยาสวัสดิ์วรวิถิ เป็นบ้านไม้ ๒ ชั้นสีฟ้าอมเทา จั่วหลังคามีสวยสูง ๆ ข้างเสามีลายฉลุสวยงาม หน้าต่างชั้นบนเป็นบานเกร็ดกระดกได้ ชั้นล่างครึ่งหนึ่งเป็นฝาไม้ อีกครึ่งหนึ่งใช้ไม้ระแนงตีทแยงเป็นตารางรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน มีประตูหน้าต่าง เจาะบานหน้าต่างเป็นบานกระจก รั้วบ้านเป็นรั้วต้นพุทธรักษา มีทำน้ำเขื่อนเป็นเขื่อนคอนกรีตแข็งแรง ด้านที่ติดกับที่ว่างมีอุจาดเรือยนต์เล็ก ๆ เมื่อพระยาสวัสดิ์วรวิถิถึงอนิจกรรมแล้ว ทายาทหรือลงหมดทั้งหลัง หากไปดูขณะนี้ยังคงเห็นร่องรอยของอุจาดเรือ

ปากคลองบางวัวทองอีกฟากหนึ่งเป็นบ้าน หลวงแจ่มวิชาสอน(แจ่ม นิยมเหตุ) ในอดีตเป็นครูโรงเรียนบ้านสมเด็จพระยา ภรรยาชื่อคุณนายผิน มีลูกสาว ๒ คน ชื่อทิพย์และกฐิน ทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน คือ ยาสีฟัน ใช้ชื่อว่า “ยาสีฟันวิเศษนิยม” บ้านหลวงแจ่ม ฯ เลขได้ชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บ้านวิเศษนิยม เป็นบ้านไม้ ๒ ชั้นหลังใหญ่ทรงยุโรป ทาสีเขียวอ่อน ปลูกอยู่ริมคลองบางหลวง มีเรือนบริวารหลายหลังปลูกซ้อนกันไปเช่นเดียวกับบ้านสกุลกฤษณามระ หลังสุดท้ายเป็นเรือนไทย ว่ากันว่าเป็นเรือนหอของท่านเจ้าของบ้าน ข้างบ้านหลังใหญ่มีลานสำหรับกรองและตากดินสอพอง ซึ่งเป็นวัตถุดิบในการทำยาสีฟัน คนงานในบ้านนี้แต่งผ้าแดงทุกคน ที่ศาลาท่าน้ำหน้าบ้านมีโป๊ะลอยน้ำ คุณนายผินจะลงมาใส่บาตรทุกเช้า มีขันสาครขนาดใหญ่ใส่ข้าว มีคนคอยช่วยเหลือ ๒ คน บ้านนี้ใส่บาตรโดยไม่จำกัดจำนวนพระ คือ ใส่จนกว่าพระจะหมด ฉะนั้นในตอนเช้าจะคลาคล่ำไปด้วยเรือพระบิณฑบาตที่ออกันเข้าไปรับ บ้านวิเศษนิยมเป็นบ้านที่สวยงามที่สุดในคลองบางหลวง ถ้าอยู่บนสะพานเจริญพาศน์แล้วมองมาที่บ้านนี้ จะมองเห็นบ้านเด่นเป็นสง่าอยู่ริมคลอง บ้านพระยาสวัสดิ์วีรวิทย์และบ้านหลวงแจ่มวิชาสอนหรือบ้านวิเศษนิยมทั้งสองหลังนี้ขุนวิจิตรมาตรามิได้กล่าวถึงเลย คงจะเป็นว่าเมื่อท่านยังลงเรือเข้าออกในคลองบางหลวง บ้านทั้งสองหลังยังไม่มีการเป็นได้ หรืออีกอย่างท่านลืมนิทไปทีเดียว แต่ท่านไปพูดถึงบ้านอีกหลังหนึ่ง คือ บ้าน พระยาชลมารคพิจารณ์ (ราชสกุลสนิทวงศ์) ว่าอยู่ตรงข้ามกับที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่ ซึ่งอยู่ตรงข้ามคนละฝั่งคลอง

บ้านพระยาชลมารคพิจารณ์จะมีรูปลักษณะเป็นอย่างไร คงบอกไม่ได้ หากจะพิจารณาจากคำบอกเล่าของขุนวิจิตรมาตราซึ่งมีอยู่เพียงสั้น ๆ น่าจะเป็นไปได้ว่าบริเวณบ้านวิเศษนิยมน่าจะเป็นบ้านพระยาชลมารคพิจารณ์มาก่อน จำได้ว่ามีบ้านหลังเล็ก ๆ หลังหนึ่งชั้นเดียวแบบบังกะ โลอยู่ติดกับบริเวณบ้านวิเศษนิยม หน้าบ้านหันลงสู่บริเวณลานวัดสังข์กระจาย เคยถามผู้ใหญ่ท่านบอกว่าเป็นบ้านพระยาชลมารคฯ เมื่อเทียบกับบ้านพระยาสวัสดิ์วีรวิทย์ซึ่งเป็นราชสกุลสนิทวงศ์เหมือนกัน บ้านหลังนี้ไม่น่าจะเป็นเรือนประธานของพระยาชลมารคฯ น่าจะเป็นเรือนบริวารหลังใดหลังหนึ่งที่อยู่ในบริเวณบ้านมากกว่า ต่อมาเจ้าของคงบอกขาย หลวงแจ่มวิชาสอนได้ซื้อบ้านหลังนี้พร้อมที่ดินเอาไว้และผนวกเข้าเป็นที่ดินผืนเดียวกัน และจะเป็นไปได้ไหมว่าบ้านวิเศษนิยมเคยเป็นบ้านพระยาชลมารคพิจารณ์มาก่อน ต่อมาได้เปลี่ยนมือเปลี่ยนเจ้าของมาเป็นหลวงแจ่มวิชาสอนในบางส่วน คงเหลือเรือนบริวารหลังเล็กเอาไว้ให้ลูกหลานอยู่ บ้านหลังเดิมของหลวงแจ่มวิชาสอนเป็นเรือนไทยอยู่ด้านหลัง ว่าเป็นเรือนหอตั้งที่ได้กล่าวไว้แล้ว บ้านพระยาชลมารคพิจารณ์ที่เล่าไว้ตรงนี้เป็นข้อสันนิษฐานของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว หากผิดพลาดไปก็ต้องขอภัยต่อทายาทของท่านที่ได้กล่าวนามมาไว้ ณ ที่นี้ด้วย ผู้เขียนเกิดมาพระยาชลมารคพิจารณ์และคุณหญิงท่านก็ไม่ได้อยู่ที่ตรงนี้แล้ว บ้านหลังใหญ่ริมคลองบางหลวงที่ว่าสวยที่สุด ก็รู้จักกันในนามบ้านวิเศษนิยม เมื่อหลวงแจ่มวิชาสอนและคุณนายผินถึงแก่กรรมแล้ว ลูกสาวทั้งสองคนได้ย้ายโรงงานวิเศษนิยมไปอยู่ที่พระโขนง ทายาทตั้งใจจะถวายบ้านและที่ดินให้วัดสังข์กระจาย ภายหลังเปลี่ยนใจและมอบให้แก่เทศบาลนครธนบุรีเพื่อใช้เป็นสถานศึกษา ทายาทหลวงแจ่มฯ คงเรือเฉพาะเรือนไทยของบิดามารดาไปปลูกที่พระโขนงเพียงหลังเดียวเท่านั้น

เทศบาลทำเป็นโรงเรียนอยู่ระยะหนึ่ง โดยเอาเด็กจากโรงเรียนแสงมณีที่อยู่ข้างคลองวัดสังข์กระจาย มาเรียน แล้วย่อย ๆ รั้วเรือนบริวารที่มีอยู่หลายหลังออกไป ส่วนบ้านหลังใหญ่ที่เหมาะสมที่จะใช้เป็นโรงเรียน สดุดท้ายแอบรั้วลงทั้งหมด เอาวัสดุที่รั้วลงประเภททวงกบประตูหน้าต่างมาสร้างเรือนหลังเล็ก ๆ แทน เปรียบเทียบอย่างง่าย ๆ คือ จากเรือนหลังใหญ่ที่สวยงามที่สุดในคลองบางหลวง เหลือเพียงกระต๊อบเล็ก ๆ หลัง เดียว บรรจุนักเรียนได้ไม่เกิน ๓๐ คน จากนั้นก็รั้วออกทั้งหมด เหลือทำนน้ำของบ้านไว้เป็นเพียงอนุสรณ์เพียง สิ่งเดียว ปัจจุบันทรุดโทรมอย่างมาก ต่อมาทางการได้สร้างโรงเรียนระดับประถมลงในที่ดินแห่งนี้เต็มพื้นที่ ทั้งหมด เป็นโรงเรียนวัดสังข์กระจายอย่างที่เห็นทุกวันนี้ มองจากสะพานเจริญพาศน์จะเห็นโรงเรียนแห่งนี้ แทนบ้านวิเศษนิคมหลังเดิม กับโรงเรียนฤทธิณรงค์รอนที่สร้างใหม่ ใหญ่และสูงกว่าซ่อนอยู่เบื้องหลัง ทำ น้ำบ้านวิเศษนิคมที่ยังคงเหลือซากในเวลานี้เดิมเป็นทำนน้ำคอนกรีต มีลูกกรงหล่อด้วยปูนสามด้าน มีบันไดลง สู่ไประที่ลอยอยู่ในน้ำ มีเรือนต้นไม้ ปลูกต้นไม้พุ่มฟ้าแทนหลังคาคลุมอยู่ ยามต้นไม้ออกดอกสวยงาม น่า เสียดายที่ทางโรงเรียนวัดสังข์กระจายไม่ดูแลเอาใจใส่ ปล่อยให้ผุพังเหลือเพียงเสาอยู่ ๔ ต้น นอกนั้นก็รอ เวลาที่จะผุพังต่อไป บ้านวิเศษนิคมในเวลากลางคืนมีแขกยามเฝ้าเคาะระฆังบอกเวลาตั้งแต่ ๒ ทุ่มไปจนรุ่ง เช้า

ต่อจากบ้านวิเศษนิคมเป็นบริเวณวัดสังข์กระจายทั้งหมด ถาวรวัตถุของวัดสังข์กระจายริมคลองบาง หลวง ตั้งแต่เขื่อนคอนกรีต สะพานและศาลาทำน้ำ หมู่ศาลาการเปรียญ หอระฆัง และหมู่กุฏิสงฆ์ หลวงฤทธิ ณรงค์รอนเป็นผู้สร้างทั้งหมด หลวงฤทธิฯ มีความผูกพันและเคารพนับถือเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) อย่างมาก ทุกอย่างที่ท่านสร้างถวายวัดสังข์กระจาย ท่านสร้างเป็นอนุสรณ์และอุทิศส่วนกุศลให้แก่ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีทั้งสิ้น เฉพาะตัวท่านสร้างตึกชั้นเดียวใช้เป็นตึกเรียนระดับประถม ๓ หลังอยู่ริม คลองวัดสังข์กระจาย ๒ หลัง อยู่ข้างโรงเรียนวัดสังข์กระจายที่สร้างใหม่ ๑ หลัง เป็นอนุสรณ์ของท่านเอง ใช้ ชื่อโรงเรียนว่า “โรงเรียนแสงมณี”

เมื่อหลวงฤทธิณรงค์รอนถึงแก่กรรมไปแล้ว ผู้ที่อุปถัมภ์บำรุงวัดสังข์กระจายคนต่อมา คือ หลวงแจ่ม วิชาสอน ท่านสร้างศาลาพระป่าเลไลยก์ไว้ตรงข้างหอระฆัง น่าจะใช้เป็นพระประจำวัน (พุทกลางคืน) ทุกปี หลวงแจ่มฯ จะมีละครชาตรีสมโภช บริเวณวัดสังข์กระจายด้านริมคลองบางหลวง เดิมมีต้นก้ามปูใหญ่ปลูก เต็มพื้นที่ มองไกล ๆ คล้ายภูเขาข่อม ๆ กิ่งก้านสาขาต้นก้ามปูที่แผ่ปกคลุมนั้น เคยมีคนแนะนำอ้าวาสาให้ตัด ต้นไม้ลงเสียบ้าง เพื่อเปิดหมู่ศาลาการเปรียญให้ดูสวยงาม คำตอบที่ได้รับจากท่านเจ้าอ้าวาสา คือ “รกต้นไม้ ดีกว่ารกคน”

วัดสังข์กระจายมีคลองเล็ก ๆ คันอยู่คลองหนึ่ง คือ คลองวัดสังข์กระจาย เลียบปากคลองวัดสังข์ กระจายไปเล็กน้อยเป็นบ้านคุณพิณ นามเต็ม ๆ ของท่านคือ **พิณเทพเฉลิม** เป็นบุตรพระยาศรีสรราชภักดี (วัน บุนนาค) คุณพิณทำธุรกิจคานเรือ ชาวบ้านเรียกว่าคานเรือบ้านคุณพิณ บ้านคุณพิณเป็นตึก ๒ ชั้นแบบ ยุโรป มีสองหลัง หลังแรกปลูกหันด้านข้างลงคลองบางหลวง เว้นที่หน้าตึกเป็นลานกว้าง อีกหลังหนึ่งปลูก

สุดเขตของบ้าน หันหน้าลงสู่ลานบ้าน ที่ต้องปลูกบ้านในลักษณะนี้เพราะต้องใช้ที่หน้าบ้านเป็นคานเรือ ตึกทั้งสองหลังสร้างอย่างประณีตสวยงาม ทาสีไข่มุก เมื่อคุณพินเลิกธุรกิจคานเรือ หน้าบ้านริมคลองบางหลวงทั้งหมดให้เจ๊กเช่าทำโรงต่อเรือ เท่าที่จำได้มี ๒-๓ โรง บ้านคุณพินอยู่เลยวัดสังข์กระจายลงมา ขุนวิจิตรมาตรากล่าวถึงบ้านคุณพินเหมือนกัน หากแต่วางตำแหน่งบ้านคุณพินไว้ที่บ้านพระยาสวัสดิ์วารี ระบุไว้ชัดเจนว่าอยู่ตรงข้ามวังเจ้าคุ้ม

พระยาศรีสรรราชภักดี (วัน) บิดาคุณพินเทพเฉลิมเป็นเปรียญและเป็นมหาดเล็กข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ การที่เป็นเปรียญจึงมีความรอบรู้แตกฉานทั้งบาลีและสันสกฤตเช่นเดียวกับพระจอมเกล้าฯ พระนามเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนมีเพียงพยางค์เดียวหรือสองพยางค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นเปรียญ ได้ทรงคิดพระนามพระราชทานพระราชโอรสพระราชธิดาด้วยศัพท์บาลี-สันสกฤต มีพระนามยาว ๆ คล่องจองกันอย่างไพเราะ พระยาศรีสรรราชภักดีเลยทำตามบ้าง ชื่อบุตร-ธิดาของพระยาศรีสรรราชภักดีจึงมีนามคล้องจองกันดังนี้ พงษ์สุริยันต์ พันธุ์สุริยา พินเทพเฉลิม เพิ่มเสนาหา พุ่มมะลิร่วง พวงมะลิลา เพิ่มสมบัติมูล พูนสมบัติมา พืชสมูล พูนยศมา พลอยพรรณราย พรายพรรณา

ในวรรณกรรมเรื่อง *สี่แผ่นดิน* บทประพันธ์ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้เกริ่นให้แม่พลอย ตัวเอกของเรื่องอยู่บ้านท่านบิดาในคลองบางหลวง อ่านแล้วก็รู้ว่าเป็นพวกสกุลขุนนาง เมื่อมีคนไปถามท่าน ๆ ตอบปฏิเสธว่า ท่านจินตนาการเอาเอง ไม่ได้เจาะจงว่าเป็นบ้านใครทั้งนั้น แต่คนอ่านส่วนมากก็ยังไม่ค่อยเชื่อพยายามค้นหาบ้านแม่พลอยในคลองบางหลวง ตามความเห็นส่วนตัวของผู้เขียน บ้านสกุลขุนนางที่อยู่ในคลองบางหลวงมีอยู่ ๓ หลัง คือ บ้านพระยาราชนูประพันธ์ (ทุ้ย) บ้านคุณหญิงเย็น--ภรรยาพระยาอรุณพลาภิบาล (เด่น) และบ้านคุณพินเทพเฉลิม ที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุด คือ บ้านคุณพินเทพเฉลิม เพราะบ้านเรือนหรูหราสมฐานะกว่าบ้านอื่น นอกจากนี้น้องสาวของคุณพินเทพเฉลิมยังมีชื่อว่า “พลอยพรรณราย”

เลยบ้านคุณพินเทพเฉลิมไปเล็กน้อย เป็นโรงทำเต้าเจี้ยวกับโรงน้ำปลา ปัจจุบันโรงน้ำปลาเลิกไปแล้ว คงอยู่แต่โรงเต้าเจี้ยวซึ่งมีอายุยืนยาวมาไม่ต่ำกว่า ๘๐ ปี ลูกหลานของโรงเต้าเจี้ยวแห่งนี้ใช้นามสกุลว่า “เจ็ดรังษี” และยังได้ความเพิ่มเติมอีกว่า บ้านคุณพินเทพเฉลิม ทายาทขายให้โรงเต้าเจี้ยว และในที่สุดได้รื้อสร้างเป็นอาคารพาณิชย์ทั้งหมดเมื่อสัก ๒๐ ปีมานี้เอง ต่อจากโรงเต้าเจี้ยวและโรงน้ำปลาเป็นบ้านเรือนประชาชนจนถึงปากคลองวัดราชสิทธิธารามหรือคลองวัดปลับ มีศาลาท่าน้ำของวัดโดยทำเป็นสะพานไม้แบบลู่กระนาดไปเชื่อมกับตรอกวัดสังข์กระจาย ปัจจุบันศาลาท่าน้ำพังไปหมดแล้ว ที่ดินตรงนี้ที่ดินเลนชายคลอง เป็นที่งอกกว้างขวาง ปัจจุบันบ้านเรือนประชาชนได้รื้อกล้าไปทั้งหมด

ปากคลองวัดปลับอีกฝั่งหนึ่ง ขุนวิจิตรมาตรากล่าวไว้ว่าเป็นชุมชนมุสลิม ปัจจุบันส่วนหนึ่งเป็นตลาดเจริญพาศน์ และปากคลองวัดปลับเกือบถึงเชิงสะพานเจริญพาศน์ เป็นบ้าน พระยาคำฉนวนคัคณานต์(ศรี ปา

ขณะนั้น) เจ้ากรมวังวัดคนแรกของประเทศไทย บ้านอยู่ริมคลองบางหลวงเป็นบ้านไม้ ๒ ชั้นทาสีเทา ลูกสาวคนโตของพระยาคำฉนวนคักนาคันต์ชื่อ คุณประชิด เป็นภรรยา น.อ. พระแสงสิทธิการ ร.น. (แสง นนทสุด) ลูกชายคนรองที่พอรู้จักคือ คุณสอาด ปายะนันท์ อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พระยาคำฉนวนคักนาคันต์ได้ส่งลูกหลานของท่านไว้ว่า หากท่านถึงแก่อนิจกรรม ห้ามไม่ให้เผาศพท่าน ให้เอาไปเก็บไว้ที่วัดราชสิทธิารามซึ่งเป็นวัดใกล้บ้าน ทายาทนาศของท่านไปก่อกุฏิไว้ข้างพระอุโบสถ ซึ่งเดิมเป็นที่ว่างกร้างไม่ได้ใช้สอยอะไร ต่อมาวัดได้พัฒนาที่ตรงนี้เพื่อทำเมรุเผาศพ คุณสอาดเลยต้องเอาศพของท่านไปมาปนกิจที่วัดมกุฏกษัตริยาราม

สร้อยบรรดาศักดิ์ของพระยาคำฉนวนลงท้ายว่า “คักนาคันต์” ซึ่งแปลว่า ท้องฟ้า ทำให้เกิดสงสัยว่าคงเป็นเจ้ากรมแผนที่ทหารอากาศกระมัง ได้สอบถามคุณสมศรี นนทสุด หลานตาว่าเป็นเจ้ากรมแผนที่อากาศหรืออย่างไร คุณสมศรีบอกว่าไม่ทราบเหมือนกัน คุณแม่ (ประชิด) บอกเพียงว่าเป็นเจ้ากรมวังวัดคนแรกของเมืองไทยเท่านั้น ปัจจุบันบ้านพระยาคำฉนวนคักนาคันต์ได้เปลี่ยนมือเป็นของคนอื่น แล้วถูกรื้อสร้างเป็นบ้านสมัยใหม่อยู่ใกล้ ๆ กับเชิงสะพานเจริญพาศน์เห็นได้ชัดเจน เพราะเป็นหลังเดียวที่อยู่ใกล้เชิงสะพานเจริญพาศน์

เลยบ้านพระยาคำฉนวนคักนาคันต์ เป็นสะพานเจริญพาศน์และกุฏิเจริญพาศน์ ชาวบ้านเรียก **กุฏิเจ้าเซ็น**(นิกายชีอะห์) กุฏิไม่ได้อยู่ริมคลอง หากแต่อยู่ลึกเข้าไปจากฝั่งคลองราว ๓๐ เมตร มีท่อน้ำของกุฏิอยู่ริมคลอง ปัจจุบันกรุงเทพมหานครได้ปรับปรุงทำโป๊ะเป็นท่าจอดเรือ บริเวณหน้ากุฏิเจ้าเซ็นนั้นตั้งแต่เชิงสะพานเจริญพาศน์จนถึงวัดหงส์รัตนาราม มีบ้านเรือนประชาชนปะปนกันไปทั้งชาวไทยพุทธและมุสลิม มีบ้านขุนนางข้าราชการอยู่หลายหลัง ขุนวิจิตรมาตรากล่าวไว้เพียงคนเดียว คือ **บ้านสับน้อย** ผู้เขียนไม่เคยได้ยินและไม่รู้จัก เลยเล่าไม่ถูก มีบ้านข้าราชการผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง คือ **บ้านพระยาอาหารบริรักษ์** (ฝั่ง ชูโต) เป็นตึกใหญ่ ๒ ชั้น แข็งแรง ปัจจุบันยังมีอยู่ อายุน่าจะไม่ต่ำกว่า ๕๐-๑๐๐ ปี อยู่เกือบถึงบริเวณวัดหงส์รัตนาราม ก่อนถึงวัดหงส์รัตนารามมีคลองเล็ก ๆ คั่นอยู่ มีสะพานคอนกรีตเล็ก ๆ ข้ามคลอง ในคลองมีบ้านใหญ่ ๆ หลายหลัง มีบ้านนักเขียนมีชื่อคนหนึ่งใช้นามปากกาว่า **พ. เนตรรังษี** คลองที่ว่านี้จะมีชื่อเรียกว่าอะไรไม่ทราบเหมือนกัน ข้ามคลองไปแล้วเป็นบริเวณวัดหงส์รัตนาราม บริเวณหน้าวัดมีศาลาท่าน้ำวัด ๒ หลัง เชื้อนเป็นเชื้อนก่ออิฐ ไม่มีคอนกรีต จึงพังลงทั้งหมด ทางวัดต้องสร้างเชื้อนใหม่เป็นชนิดคอนกรีตสองแถว พระอุโบสถอยู่ข้างคลองวัดหงส์รัตนาราม หันหน้าพระอุโบสถลงคลองบางหลวง ปากคลองเป็นโรงเส้นหมี่ ลึกจากปากคลองเข้ามาเล็กน้อยเป็นที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่หลังใหม่ สร้างด้วยไม้สองชั้น ปลูกลักษณะอย่างห้องแถวขึ้นไปตามคลองวัดหงส์ จากโรงเส้นหมี่เป็นบ้านเรือนประชาชน มีทั้งชาวพุทธและชาวมุสลิม มีมัสยิดเก่าแก่หลังหนึ่ง คือ **มัสยิดต้นสน** หน้ามัสยิดมีศาลาท่าน้ำประจำมัสยิด มีสมาคมชาว

มุสลิมชื่อ สมาคมสนธิอิสลาม อยู่ในบริเวณมัสยิดด้วย เมื่อสองปีที่แล้วได้มีโอกาสไปที่มัสยิดแห่งนี้เพื่อฟื้นฟูความทรงจำเดิม ๆ ที่เคยเห็น ปรากฏว่าศาลาทำน้ำหายไป คาดว่าคงถูกคอบุรุษที่สร้างใหม่เชื่อมพื้นที่บางส่วนออกไป สะพานแห่งนี้เป็นสะพานสร้างใหม่ เนื่องจากการสร้างถนนมาจากวงเวียนเล็กข้ามคลองบางหลวงเพื่อไปเชื่อมกับถนนอรุณอมรินทร์ ถนนที่ตัดใหม่ชื่อถนนอรุณอมรินทร์เหมือนกัน เลขมัสยิดค้นสนไปเล็กน้อยเป็นวัดโมลีโลกยารามหรือวัดท้ายตลาด เป็นวัดเก่าแก่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรีได้อุปการวัดนี้เป็นส่วนหนึ่งของพระราชวัง ต่อจากวัดโมลีโลกยารามเป็นพระราชวังกรุงธนบุรีตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางหลวงอันเป็นที่ตั้งของป้อมวิชัยประสิทธิ์ ปากคลองบางหลวงตรงนี้บรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยา ป้อมดังกล่าวเป็นป้อมโบราณมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อสิ้นกรุงธนบุรีแล้วพระราชวังแห่งนี้ใช้เป็นที่ประทับเจ้านายในราชวงศ์จักรีหลายพระองค์ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชวังนี้ให้เป็นกองทัพเรือ รู้จักกันในเวลานี้ว่า พระราชวังเดิม เคยเห็นโรงพิมพ์หมอบรัดเลย์ตั้งอยู่บริเวณข้างป้อมวิชัยประสิทธิ์ริมคลองบางหลวง ต่อมากองทัพเรือเห็นว่าอาคารโรงพิมพ์ไม่เหมาะที่จะใช้สอยในราชการ จึงรื้อออกทั้งหมดแล้วสร้างอาคารใหม่ไว้แทน เรื่องราวคลองบางหลวงทางฝั่งซ้ายคงมีเรื่องเพียงเท่านี้ บริเวณปากคลองแต่ก่อนไม่มีประตูระบายน้ำ เนื่องจากกรุงเทพมหานครประสบภาวะน้ำท่วมอยู่เสมอ ทางกรมการผังเมืองแก้ไขระยะยาวด้วยการสร้างประตูระบายน้ำไว้ปากคลอง ผลจากการแก้ไขทำให้คลองบางหลวงตลอดสายกลายเป็นที่รองรับน้ำเสียที่ระบายจากชุมชนต่าง ๆ ลงสู่คลองบางหลวง เป็นคลองน้ำเน่าตลอดปี